

RIJEKA SAVA U POVIJESTI

ZBORNİK RADOVA ZNANSTVENOG SKUPA
ODRŽANOG U SLAVONSKOM BRODU
18-19. LISTOPADA 2013.

UREDIO
Branko Ostajmer

Slavonski Brod, lipanj 2015.

Sadržaj

Predgovor	9
Program skupa	13
<i>Marija Buzov / Vesna Lalošević</i>	
Rijeka koja spaja: slika Save u duhovnoj kulturi kasnoantičkih rimskih središta	17
<i>Anita Rapan Papeša</i>	
Sava — granica kasnoavarske države: da ili ne?	43
<i>Hrovoje Gračanin</i>	
Rijeka Sava u srednjovjekovnim narativnim vrelima	55
<i>Miloš Ivanović / Boris Stojkovski</i>	
Reka Sava kao granica između Srbije i Ugarske u srednjem veku	77
<i>Hrovoje Kekez</i>	
Preskočiti rijeku: geostrateško značenje skela na rijeci Savi za knezove Baboniće krajem 13. i početkom 14. stoljeća	105
<i>Marko Jerković</i>	
Rijeka Sava i Zagrebački kaptol u razvijenoj srednjem vijeku	127
<i>Marija Karbić / Bruno Škreblin</i>	
Grad na rijeci ili pored nje: srednjovjekovni Zagreb i rijeka Sava	163
<i>Miha Kosi</i>	
Sava kot prometna povezava Kranjske in hrvaških dežel v poznem srednjem in zgodnjem novem veku (13.–18. stoletje)	181
<i>Stanko Andrić</i>	
Rijeka Sava kao protuturski bedem (do pada Bosne)	205

<i>Elma Korić</i>	
Kapetani rijeke Save u 16. stoljeću	237
<i>Damir Matanović</i>	
Sava u svakodnevnom životu krajišnika Slavonske vojne krajine	251
<i>Hroje Petrić</i>	
O Savi u Slavoniji i Srijemu krajem 18. stoljeća	261
<i>Ivana Horbec / Milan Vrbanus</i>	
Sava — poticaj i prepreka trgovini u 18. stoljeću	281
<i>Robert Skenderović</i>	
Sanitarni kordon na Savi i začetci javnog zdravstva u Slavoniji	313
<i>Karolina Lukač</i>	
Savske vodenice na području broskog Posavlja	327
<i>Anica Bilić</i>	
Rijeka Sava i <i>Scriptores Interamniae</i>	347
<i>Zlata Živaković–Kerže</i>	
Čovjek i okoliš na granici: Sava, odvodnja i život posavskog stanovništva u 18. i 19. stoljeću	383
<i>Vlatko Čakširan</i>	
Rijeke Sava i Kupa u gospodarskom razvoju grada Siska	401
<i>Branko Ostajmer</i>	
Sava kao prijetnja: tegobe stanovništva slavonske i srijemske Posavine u svjetlu rasprava u hrvatskom Saboru (1868.–1918.)	415
<i>Aleksandar Lukić</i>	
Srpsko–austroougarske borbe na donjoj Savi 1914. godine	451
<i>Milan Gulić</i>	
Rijeka Sava u jugoslovenskim planovima o proširenju mreže unutrašnjih plovnih puteva	479

Aleksandar Kadijević

Savsko priobalje u Beogradu (1918–1941) — pogled na
arhitektonsko–urbanistički razvoj505

Nikica Barić

Nezavisna Država Hrvatska i rijeka Sava525

Mladen Barać

Mostovi i rat: most između dva Broda 1991. — 1992.....557

Ivica Miškulin

»Strogo kontrolirani most« ili o plavim kacigama i nadzoru graničnog
prijelaza preko Save kod Stare Gradiške.....569

Slike sa skupa593

The Sava River in History (Contents)601

Rijeka Sava u srednjovjekovnim narativnim vrelima

Članak, zamišljen kao uvod u mnogo temeljitije istraživanje, usredotočen je na analizu primjera iz odabranih srednjovjekovnih narativnih vrela, kako zapadne, latinske, tako i istočne, grčko-bizantske provenijencije, u kojima se spominje rijeka Sava. Cilj je definirati kontekst u kojima se Sava pojavljuje, povezuje li se rijeka s nekim narodom ili drugom rijekom, određuje li se njome neki lokalitet ili poblize opisuje neko područje. Utvrđuje se u kojem se obliku pojavljuje sama imenica Sava i stoji li uz nju redovito supstantiv rijeka i koja konkretno riječ, navode li se dodatne opisne kvalifikacije rijeke i podatci o njoj te može li se kod pojedinih pisaca ustanoviti kakva je njihova percepcija savskog vodotoka. Pazi se misle li pisci na cijeli riječni tok ili tek jedan dio. Pokušava se odgovoriti na pitanje kolika su i koja bila saznanja pisaca o rijeci, jesu li se možda zasnivala na njihovu osobnom iskustvu odnosno posredno dobivenim informacijama ili su proizlazila iz knjiške upućenosti pa je na djelu izravan prijenos identičnih podataka i formulacija iz ranijih literarnih predložaka. Na koncu, nastoji se vidjeti u kojim je povijesnim situacijama vladalo veće zanimanje za rijeku.

Ključne riječi: rijeka Sava, narativna vrela, srednji vijek, naratološka analiza.

Osnovne istraživačke smjernice i ciljevi

Historiografsko zanimanje za rijeke u posljednje je vrijeme doživjelo znatan uzmah.¹ To i ne treba čuditi s obzirom na golemo značenje koje rijeke imaju u ljudskoj povijesti. Utjecale su na nastanak i nestanak civilizacija, a interakcija između čovjeka i rijeka od velike je važnosti za mnoge povijesne procese. Za razliku od moguće ekohistorijske analize, studija koja slijedi usmjerena je na naratološku raščlambu odabranih srednjovjekovnih pripovjednih vrela koja spominju rijeku Savu. Raščlamba je provedena na nekoliko razina, a glavni je cilj odrediti u kojim se sve kontekstima rijeka navodi i na koje je načine i koliko zanimala srednjovjekovne pisce.

1 Vidi Christof Mauch i Thomas Zeller, »Rivers in History and Historiography«, u: *Rivers in History. Perspectives on Waterways in Europe and North America*, ur. Christof Mauch i Thomas Zeller (Pittsburgh, 2008), 1–2.

Budući da je riječ o preliminarnom istraživanju, ono u samom začetku ne pretendira ni na kakvu konkluzivnost nego je poglavito ilustrativnog karaktera. Uzorak je ograničen na vrela za koja je poznato da su u različitim razdobljima tijekom srednjovjekovlja pokazivala interes za prostor kojim Sava protječe. Pored njih, u obzir su uzeti i rijetki narativni izvori lokalne provenijencije. Riječ je o ukupno dvadeset i tri narativna vrela, pisana što na latinskom, što na grčkom, nastala u rasponu od šestog do trinaestog stoljeća.

Kako je već istaknuto, istraživački je zadatak u prvom redu okrenut kontekstualnoj analizi, odnosno određivanju jezičnog okruženja u kojem se potamonim Sava navodi, stoji li u vezi s nekim etnonimom ili potamonimom, definira li se njime neki toponim ili horonim te opisuje li se njime поближе neko područje. Istodobno cilj je naznačiti morfološku promjenu potamonima, tj. utvrditi razliku u obliku riječi ovisno o izvorima i kad su oni nastali. Tekstualno-jezična analiza bavi se i pitanjima u kojoj se mjeri uz potamonim spominje supstantiv koji ga identificira, što se ponajprije smije povezati s očekivanjem pisca da je publika dovoljno ili nedovoljno upućena, te je li potamonim dodatno opisno kvalificiran, što bi moglo ukazivati na piščevo konkretnije zanimanje, iako može biti i da je riječ tek o literarnom interesu, tj. preuzimanju već gotovih izričajnih obrazaca. S time je izravno povezano pitanje kako su pisci percipirali rijeku i koje su njihove konkretne spoznaje o njoj te jesu li ta saznanja bila zasnovana na njihovu vlastitu iskustvu, jesu li posredno doznavana ili su jednostavno crpljena iz prethodnih zapisa. Teza je da je u pojedinim povijesnim trenucima vladalo veće zanimanje za rijeku, što se odrazilo i na njezin spomen u relevantnim narativnim vrelima.

Odabrani latinski i grčki izvori

U obzir za istraživanje uzeto je petnaest latinskih i osam grčkih izvora. Od toga se tri — dva na latinskom koja su ujedno djelo istog pisca iz sredine 6. stoljeća (Jordan) i jedno na grčkom nastalo na prijelazu iz 5. u 6. stoljeće (Zosim) — bave i povijesnim događajima više stoljeća udaljenim od vremena u kojem su sastavljena. Nadalje, strogo uzevši, tri djela nisu u punom smislu riječi narativni izvori nego su priručničkog karaktera, od čega je jedno na latinskom (*Kozmografija* Anonima Ravenjanina, čija datacija u historiografiji varira od prijelaza iz 7. u 8. stoljeće do početka 9. stoljeća, premda je potonji datum vjerojatno ispravniji²), dok su dva na grčkom (*O upraoljanju Carstvom*

2 Usp. Franz Staab, »Ostrogothic geographers at the court of Theodoric the Great. A Study of some sources of the anonymous cosmographer of Ravenna«, *Viator* 7 (1976), 31.

Konstantina VII. Porfirogeneta iz sredine 10. stoljeća i Kekaumenov *Strategikon* iz 11. stoljeća). Temeljni kriterij u odabiru izvora koji su podvrgnuti analizi bio je poseban interes za prostor i njihovo pretpostavljeno lokalno znanje.

Latinski izvori

- 1) Jordan, *O začetku i djelima rimskog naroda* (*De origine actibusque gentis Romanorum*, skraćeno *Romana*, sredina 6. stoljeća)³
 216: *Amantinos autem, qui inter Saum Draumque flumina insident, rege eorum interempto ipsa vice Romanam fecit provinciam.*
 243: *Pannonii vero duobus acribus fluviis Drao Savoque vallantur. contra quos Duennium misit, qui eos plus velociter vicit, quam eorum flumina cursu rapido currunt.*
- 2) Jordan, *O začetku i djelima Gota* (*De origine actibusque Getarum*, skraćeno *Getica*, sredina 6. stoljeća)
 LVI, 285: *Thiudimer autem, frater senior, cum suis transit Saum⁴ amnem Sarmatis militibusque interminans bellum, si aliqui ei obstaret.*
- 3) Anonim Ravenjanin, *Kozmografija* (*Cosmographia*, vjerojatno početak 9. stoljeća)
 IV, 20: *quam Valeriam finit fluvius maximus qui dicitur Saus.*
- 4) *Godišnjaci Franačkog Kraljevstva* (*Annales regni Francorum*, 9. stoljeće)
 a. 820: *Quibus domum reversis Carniolenses, qui circa Savum fluvium habitant et Foroiuliensibus pene contigui, Baldrico se dediderunt (...)*
- 5) *Regensburški nastavak Fuldskih godišnjaka* (*Continuatio Ratisbonensis Annalium Fuldensium*, 9. stoljeće)
 a. 884: *Postea veniente Brazlavoni duce, qui in id tempus regnum inter Drauum et Savum flumine tenuit, suaeque militiae subditus adiunguntur, rex per Carentam in Italiam perrexit.*
 a. 892: *Missi autem propter insidias Zuentibaldi ducis terrestre iter non valentes habere, de regno Brazlavonis per fluvium Odagra usque ad Gulpam, dein per fluente Savi⁵ fluminis navigio in Bulgaria perducti.*

3 Iz razmatranja je isključen spomen potamonima *Saus* koji se odnosi na rijeku Aoj u Epiru (današnja Aoös ili Vjosë): *enim vero Flamini duce populus Romanus invios antea Chaonum montes Saumque amnem per abrupta vadentem et ad ipsa Macedoniae claustra penetravit* (*Romana*, 209). Jordan ga je preuzeo iz svog predloška, Florove *Dvije knjige izvadaka iz Tita Livija o svim ratovima u sedam stotina godina* (*Florus, Epitome* 1.23), čija rukopisna tradicija donosi čitanje *savum que* (Bamberški kodeks). To je Jordan na svoju ruku prepravio u *Saumque*, iako u istom djelu za rijeku Savu ravnopravno koristi oblike *Savus* i *Saus*.

4 *Var. lect.: padum XYZ.*

5 *Lect.: saue. Corr. Freher.*

- 6) *Obraćenje Bavaraca i Karantanaca (Conversio Bagoariorum et Carantanorum, 9. stoljeće)*
 10: *Et praedictus Priwina substitit et cum suis pertransiuit fluvium Sawa, ibique susceptus a Salachone comite pacificatus est Ratbodo.*
- 7) *Herman iz Reichenaua, Kronika (Chronicon, sredina 11. stoljeća)*
 a. 884: *Itemque Brazlavonem ducem, qui inter Dravum et Savum fluvios Pannoniae praefuit, nihilominus se tradentem accepit.*
- 8) *Albert iz Aachena, Jeruzalemska povijest (Historia Ierosolimitana, početak 12. stoljeća)*
 II, 6: *Illic per tres dies remorati, uite necessaria, et quibus indigebat exercitus precio mutuantes, cum omnibus Maleuillam descenderunt, in litore Sowa diebus quinque pernoctantes. (...) Quapropter dux et uniuersi consilium inierunt, ut partem exercitus in armis trans flumen premitterent ad reprimendos hostes milites imperatoris, quousque populus enauigaret. Non amplius enim quam tres naues illic repertae sunt, cum quibus mille equites loricati ad preoccupandam litus transmissi sunt. Cetera multitudo copulatione lignorum et uiminum fluminis alueum superauerunt.*
 II, 7: *Dux uero et omnis comitatus illius altera in ripa constituti in uilla Belegraue Bulgarorum hospitio pernoctauerunt (...)*
- 9) *Vilim Tirski, Kronika ili Povijest djelâ u prekomorskim krajevima (Chronicon ili Historia rerum in partibus transmarinis gestarum, kraj 12. stoljeća)*
 II, 3: *Tandem vero ad Maleuillam, de qua superius frequenter fecimus mentionem, peruenientes, in ripa fluminis Sava, quousque exercitui transitus pararetur, consederunt. Compositis igitur ratibus, quia naues paucas, et ad tantum transferendum populum minus sufficientes invenerant: trajectis mille lorictis equitibus, qui contra quaslibet hostium insidias ripam ulteriorem communirent, ut translatus populus sedem inueniret quietam, certatim in partem oppositam se transferunt. Vixque plebs enavigaverat, et de principibus nonnulli (...) Dux vero trajectas secutus expeditiones, in ulteriorem ripam, cum residuo principum et populi se contulit consequenter; veniensque ad Bellegravam Bulgariae oppidum, de quo superius fecimus mentionem, ibi castrametatus est.*
- 10) *Povijest pohoda cara Fridrika (Historia de expeditione Friderici imperatoris, kraj 12. stoljeća)*
 26, 23–27, 2: *Inde Sirmium, famosam quondam civitatem — nunc paret ruinis sata miserandam — transeuntes in vigilia vero apostolorum Petri et Pauli Sauum seu Souuam fluvium, ubi Danubium influit, felicius quam Drauum transiivimus et mox in terra ditionis Grecorum sumus constituti, quinta exeun-*

te septimana, postquam apud Prespurch terram Ungaricam attigimus. Festum ipsum beatissimorum apostolorum inibi id est in litore ipsius Souue in civitate semidiruta et greca, teutonice Uuizzinburch dicta, grece vero Pelgranum, ex opposito Goin civitatis sita sollempnizavimus.

- 11) Arnold iz Lübecka, *Kronika Slavena (Chronica Slavorum, početak 13. stoljeća)*
4.8: *Post haec venerunt ad fluuium qui Sowa dicitur, ubi multitudo exercitus dinumerata est, et inventa sunt quinquaginta milia militum et centum milia armatorum ad bella valentium.*
- 12) Notar kralja Bele, *Djela Ugrâ (Gesta Hungarorum, prijelaz iz 12. u 13. stoljeće)*
41: *Qui accepta licentia a duce Arpad equitantes transnauigauerunt Danubium nullo contradicente, in illo loco, ubi fluuius Zoua descendit in Danubium.*
43: *Bulsuu, Lelu et Botond hinc egressi siluam que dicitur Peturgoz, descendentes iuxta fluuium Culpe castra metati sunt. Et transito fluuio illo usque ad fluuium Zoua peruenerunt. Et transito Zoua castrum Zabrag ceperunt, et hinc equitantes castrum Posaga et castrum Vlcou ceperunt.*
- 13) *Ugarska kronika iz Varšavskog kodeksa (Chronica Hungarorum e codice Warsaviensi, 13. stoljeće)*
3: *Mouit autem inde se et exercitus suos, et petransiuit alpes Carinthie, et uenit in terminos Chruacie et Sclauonie inter fluuios Sauam et Drauam.*
- 14) Toma Arhiđakon, *Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika (Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum, 13. stoljeće)*
1.3: *In istoriis uero Romanorum habetur, quod cum imperator Augustus in partibus Illyricis exercitum duceret et ipse alio properaret, misit quendam ducem, Venium nomine, contra Pannonios, qui duobus acribus fluuiis circumallantur Drauo et Sauo⁶ (...)*
- 15) *Ljetopis popa Dukljanina (Regnum Sclavorum, kraj 13. ili početak 14. stoljeća; ranija mišljenja su djelo datirala u 12. ili 13. stoljeće)*
23 (ed. Mošin): *Nesciente autem rege, nocte irruerunt Ungari in eius castra et captus est rex Ciaslavus et omnes parentes illius, quos iussit uxor Kys, ligatis manibus et pedibus, proiici in flumen Saum.*

6 Var. lect.: *Saua* V VL.

Grčki izvori

- 1) Zosim, *Nova povijest* (Ἱστορία νέα, prijelaz iz 5. u 6. stoljeće)
- 2.18.5: Πόλις δὲ Παιονίας τὸ Σίρμιον, ὃ παραρρέει ποταμὸς ἐπὶ θάτερα Σάος, εἰς τὸν Ἰστρον ἐμβάλλων·
- 2.19:1: ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ζεύξας τὴν τοῦ Σάου γέφυραν, ἣν ὁ Λικίννιος ἔτυχεν διαλύσας, ἅμα τῷ στρατῷ Λικιννίου κατόπιν ἐχώρει·
- 2.46:2: Ἀλλὰ Μαγνεντίου διανοουμένου πότερον <χρῆ> γεφύρα περαιωθῆναι τὸν Σάον ποταμὸν ἢ ζευῆσαι πλοῖα καὶ ταύτη διαβιβάσαι τὸ στράτευμα (...)
- 2.48.1: Ταῦτα λέγοντας ἐξανέστησαν ἅπαντες εἰς τὸ πολεμεῖν, καὶ παραχρῆμα τὰς ὀπλίσεις ἀναλαβόντες ὄρμησαν ἐπὶ τὸ περαιωθῆναι τὸν Σάον· (...) οἱ Σισκίαν τὴν πόλιν φυλάττοντες ἐπικειμένην τῇ ὄχθῃ τοῦ ποταμοῦ βουλομένους, τοῖς δὲ ἀνθίσταντο τὴν γέφυραν διαβαίνειν ἐπιχειροῦσιν, ὡς πολλοὺς μὲ κατασφαγῆναι, πλείους δὲ ὑπὸ ἑαυτῶν καὶ τῶν ἐναντίων εἰς τὸν ποταμὸν ἐμπεσεῖν·
- 2.48.2: Φόνου δὲ γενομένου πολλοῦ καὶ τῶν μὲν ἐν τῷ φεύγειν τῆς τοῦ ποταμοῦ γεφύρας ἀποπιπτόντων (...) οὐ δίχα τῆς βασιλέως κελεύσεως ἔφη τὸν Σάον ἐθελῆσαι περαιωθῆναι (...)
- 2.49.2: (...) Μαγνέντιος δὲ προαγαγὼν τὸν στρατὸν, Σισκίαν ἐλὼν ἐξ ἐφόδου κατέσκαψεν, ἐπελθὼν δὲ πάντα τὰ περὶ τὸν Σάον χωρία καὶ λείαν πλείστην ἀπαγαγὼν ἐπὶ τὸ Σίρμιον ἤπλαυνεν, ἀμαχητὶ καὶ ταύτην αἰρήσειν οἰόμενος·
- 2) Menandar Protektor, *Povijest* (Ἱστορία, kraj 6. stoljeća)
- fr. 12.5, 90–93 (ed. Blockley): Καὶ δὴ παρεκελεύσατο δέκα χιλιάδας τῶν Κοτριοῦρων λεγομένων Οὔννων διαβῆναι τὸν Σάον ποταμὸν καὶ δηῶσαι τὰ ἐπὶ Δελματίαν (...)
- fr. 25.1, 10–12, 14–17 (ed. Blockley): (...) καὶ πανστρατιᾷ κινήσας ἀφικνεῖται κατὰ δὴ τὸν Σάον ποταμὸν μεταξὺ Σιρμίου πόλεως καὶ Σιγγηδόνος· καὶ γεφυροῦν ἐπεχείρει τὸν ῥοῦν (...) δεῖσας δὲ μὴ διακωλυθείη πρὸς τῶν Ῥωμαίων τῶν ἐπιφυλαττόντων ἐν Σιγγηδόνι καὶ τὴν ἐκ πολλοῦ τοῦ χρόνου πεῖράν τε καὶ ἐπιστήμεν αὐτῶν ἐν ταῖς διαπλευούσαις τὸν ποταμὸν ναυσὶν ὑπειδόμενος (...)
- fr. 25.1, 24–26: (...) καὶ αὐτὸς μετὰ πάσης τῆς Ἀβαρων στρατιᾶς μεζῆ διὰ τῆς Σιρμιοανῆς πορευόμενος νήσου, παραγίνεται κατὰ τὸν Σάον ποταμόν·
- fr. 25.1, 31–32: (...) πρὸς τὸν Σάον ἀφίκετο ποταμόν (...)

fr. 25.1, 36–37: (...) καὶ διαπεραιούμενος τὸν Σάον ἐπιβαίνων τε ἐς τὴν Ῥωμαίων (...)

fr. 25.1, 45: (...) διὰ ταῦτά τε ἤκειν ἐς τὸν Σάον·

fr. 25.1, 71–72: (...) εἰ Ῥωμαίων τι μηχανώμενος γεφυροῦν βουλεύοιτο τὸν Σάον (...)

fr. 25.1, 75–76: (...) καὶ τὸν Σάον ποταμὸν ὑπερβλύσαντα συγκαλύψειν αὐτούς·

fr. 25.2, 5: (...) τὴν γέφυράν τε ἐς τὸν Σάον ἐργάζεσθαι ποταμὸν (...)

fr. 25.2, 40–42, 43–45: Ὡς ὁ Σάος μὲν ἤδη διαπέφρακται ποταμὸς γεφυρωθεὶς ἠλίθιον τι νομίζω διαβεβαιούσθαι· (...) καὶ οὐδεμία μηχανὴ Ῥωμαίους ἐπαρκέσαι Σιρμίῳ τῇ πόλει, μήτε τροφῆς μήτε μὴν ἑτέρας τινὸς βοηθείας διὰ τοῦ ποταμοῦ τὸ λοιπὸν ἐς αὐτὴν ἐσπλευσομένης (...)

fr. 27.3, 9–10 (ed. Blockley): (...) καὶ γεγεφυρωῦσθαι τὴν διάβασιν τοῦ Σάου (...)

- 3) Teofilakt Simokata, *Povijest* (Ἱστορία, početak 7. stoljeća)

6.4.4: Καὶ οὖν ὁ Χαγάνος παρασάγγας ποιесάμενος πέστρατοπεδεύεται ἀνὰ τὸ Σίρμιον πλήθη τε Σκλαυηνῶν ξυλουργεῖν παρεσκευάζεν, ὅπως τὸν ποταμὸν τὸν λεγόμενον Σάον ναυτιλλόμενος διανήξῃται·

7.11.7: Τὴν γὰρ Σιγγηδόνα δύο ποταμοὶ ἀγκαλίζονται, ὃ τε Σάος καὶ Δράος·
- 4) Konstantin VII. Porfirogenet, *O upravljanju Carstvom* (*De administrando imperio*; Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν, sredina 10. stoljeća)

c. 42, 20: Καὶ κατοικοῦσιν μὲν οἱ Τοῦρκοι πέραθεν τοῦ Δανούβεως ποταμοῦ εἰς τὴν τῆς Μοραβίας γῆν, ἀλλὰ καὶ ἔνθεν μέσον τοῦ Δανούβεως καὶ τοῦ Σάβα ποταμοῦ·
- 5) Kekaumen, *Strategikon* (Στρατηγικόν, 11. stoljeće)

4, 187 (ed. Roueché): Οὗτοι γὰρ εἰσὶν οἱ Δάκαι καὶ Βέσοι· ὤκουν δὲ πρότερον πλησίον τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ καὶ τοῦ Σάου, ὃν νῦν ποταμὸν Σάβαν καλοῦμεν, ἔνθα Σέρβοι ἀρτίως οἰκοῦσιν, ἐν ὀχυροῖς καὶ δυσβάτοις τόποις·
- 6) Nikefor Brijenije, *Povijest* (Ἱστοριῶν βιβλία Δ, 12. stoljeće)

3.1: (...) καὶ αὐτὸ δὴ τὸ Σίρμιον καὶ τὰ περὶ τὸν Σαβίαν ποταμὸν χωρία (...)
- 7) Ivan Kinam, *Epitoma* (Ἐπιτομὴ τῶν κατορθωμάτων, kraj 12. stoljeća)

3.7: Ἐπεὶ δὲ ἐγγὺς Σάου ἐγένετο, ἐφ' ἕτερον ἐκείθεν μετῆλθε ποταμὸν Δρυνᾶν ὄνομα (...)

3.10: (...) καὶ ἦν Ἰστρος καὶ Σᾶος ποταμοὶ ἐξ Ἄλπεων ῥέοντες ἐπὶ Οὐννικῆς αὐτοματίζουσι νήσον ἄνωθεν ἐφ' ἐκάτερα σχιζόμενοι καὶ μετὰ πλείστην ὄσσην ἐς ταὐτὸ πάλιν ἰόντες περίοδον, κενουμένην πάσαν καὶ κατοίκων σπανίζουσαν·

3.11: Ταῦτα Ῥωμαῖοι καταπραζάμενοι ὡς ἐπὶ Σᾶον περαιωσόμενοι ἐφέροντο (...)

5.6: (...) ὁ δὲ ἐπὶ τὸν Ἰστρον καὶ πάλιν ἤλαυνε Σᾶόν τε περαιωσάμενος ἀντικρὺ Τιτελίου τὸ στράτευμα ἔστησε (...)

6.7: Ἀνδρόνικος οὖν ἐπὶ Σᾶον διαβάς (...)

8) Niketa Honijat, *Povijest* (Χρονικὴ διήγησις, početak 13. stoljeća)

Ioannes Komnenos, 1.5: Χρονίσας δὲ τῆ πολεμια καὶ καρτερικώτατος φανείς ἑαυτοῦ τοῦ τε Φραγγοχωρίου ἐκράτησεν, ὅπερ ἐστὶ τῆς τῶν Οὐννων γῆς τὸ πῖότατον, ἐς πεδία ὑπτιάζον ἱππῆλατα, μεταζῦ τῶν ποταμῶν Σαούβου καὶ Ἰστρου ἀναπεπταμένον (...)

Manuelos Komnenos, 2.7: Καὶ δὴ τὸν Σάουβον διαβάς ποταμὸν καὶ τῷ Φραγγοχωίῳ ἐμβαλοῶν (ἔστι δὲ τόδε τμῆμα τῆς Οὐγγρίας οὐ τὸ ἐλάχιστον ἀλλ' ἱκανῶς πολυάνθρωπον, μεταζῦ Ἰστρου καὶ Σαούβου τῶν ποταμῶν ἀναπεπταμένον, καθ' ὃ καὶ φρούριον ἐρυμνότατον ἔκτισται, ὃ Ζεύγμινον ἐπικέκληται) χειρίστως τὰ ἐκεῖ διέθετο·

Manuelos Komnenos, 5.1: Ὁ δ' Ἀνδρόνικος τὸν στρατηγέτην ὑποζωσάμενος ἀπῆρεν ἐκεῖθεν μετὰ πασῶν τῶν δυνάμεων καὶ εἶχεν αὐτὸν ἡμερῶν τινῶν διαλειπυσῶν ὃ Σάουβος καὶ Δάννουβις διαπεραιούμενον καὶ τὸ Ζεύγμινον εἰσεδέχετο·

Isaakios Angelos, 3.4: Παρελθὼν δὲ τὸν Νῖσον καὶ περὶ τὸν Σάουβον γενόμενος ποταμὸν τῷ οἰκείῳ συνέμιξε κηδεστή τῷ τῆς Οὐγγρίας ῥηγὶ τῷ Βελᾶ·

Analiza odlomaka

Imenični oblici

Potamonim Sava u odabranim vrelima pojavljuje se u nekoliko imeničnih oblika i u dva roda, muškom i ženskom. U latinskim izvorima pretežu oblici muškog roda *Saus* i *Savus* (*Sauus*) koji se pojavljuju u devet izvora, bez obzira na vrijeme njihova nastanka. Oba pripadaju klasičnom latinitetu, s time da *Saus* stoji u ovisnosti o klasičnom grčkom obliku Σᾶος, a i jedan i drugi mogu se, na primjer, naći u *Prirodopisu* Plinija Starijeg (Plinius Secundus, *Historia naturalis*, III, 128: *Savus*, 147–148: *Saus*) koji je bio dobro poznat

tijekom srednjeg vijeka, premda se najčešće koristio u necjelovitim prijepisima.⁷ U srednjovjekovnom latinitetu nastupile su morfološke promjene i u obliku i u rodu. Tako se pojavljuju oblici ženskog roda *Sawa* (9. stoljeće), *Saua* (13. stoljeće) i *Savoa* (12. stoljeće) odnosno *Sowa* (12./13. stoljeće), *Souua* (12. stoljeće) i *Zoua* (12./13. stoljeće). Nema dvojbe da ta promjena zrcali novonastale jezične prilike, odnosno oblik i rod potamonima odgovaraju slavenskom leksiku, a pojedini izvori pokazuju da su toga svjesni. U *Povijesti pohoda cara Fridrika* tako se bilježi i klasični i srednjovjekovni oblik (*Sauus* i *Souua*), s time da se opetuje potonji pa bi se iz toga moglo zaključiti da je on bio preferiran. Srednjovjekovni izvori koji ne evidentiraju tu promjenu čine to možda stoga što im nije bila poznata, preferiraju klasične oblike ili su skloni arhaizaciji, odnosno klasični su oblik izravno preuzeli u rečeničnom sklopu ili frazi iz starijeg izvora. Ne čudi što su izvori koji donose neklasične oblike bilo geografski bliski slavenskom jezičnom okruženju (*Obraćenje Bavaraca i Karantanaca*, *Djela Ugrâ*, *Ugarska kronika iz Varšavskog kodeksa*) ili se može pretpostaviti izravni doticaj, tj. neposredno ili posredno stečeno lokalno znanje, u konkretnim primjerima zahvaljujući križarskim pohodima (Albert iz Aachena, Vilim Tirski, *Povijest pohoda cara Fridrika*, Arnold iz Lübecka). Valja i skrenuti pozornost na primjer iz franačkog izvora iz 9. stoljeća, *Regensburškog nastavka Fuldskih godišnjaka*, koji u referentnom izdanju ima samo klasični oblik potamonima, međutim u jednom slučaju rukopisi donose (genitivni) oblik *Saue* (vidi ovdje bilj. 4). Isto vrijedi i za *Povijest salonićanskih i splitskih prvosvećenika* Tome Arhiđakona, čiji jedan jedini spomen Save ima oblik *Saua* u vatikanskoj grani rukopisne tradicije koja potječe iz 14./15. stoljeća (vidi ovdje bilj. 5).

U odabranim grčkim izvorima potamonim se također, neovisno o tome otkada vrela datiraju, uglavnom donosi u obliku poznatom u klasičnom grečitetu kao imenica muškog roda Σάος (Σᾶος). No, naročito u relativnom odnosu prema odabranim latinskim izvorima, može se reći da su dosta zastupljeni i kasniji oblici, od kojih je jedan istovjetan slavenskom obliku, Σᾶβα (grčko slovo beta se dakako izgovaralo kao glas »v«) i nimalo nije neobično što je najraniji primjer iz djela *O upravljanju Carstvom* Konstantina VII. Porfirogeneta. Od preostale dvije kasnije varijante, Σᾶβῖα (ženski rod) i Σᾶουβος (muški rod), potonja ima uzor u antičkom grečitetu jer u *Geografiji* Klaudija Ptolemeja postoji oblik Σᾶουος (Claudius Ptolemaeus, *Geographia*, 2.15.1,

7 O utjecaju *Prorodopisa* u srednjem vijeku vidi Marjorie Chibnall, »Pliny's *Natural History* and the Middle Ages«, u: *Empire and Aftermath. Silver Latin II*, ur. Thomas Alan Dorey (London, 1975), 57–78, Charles G. Nauert, Jr., »Caius Plinius Secundus«, *Catalogus Translationum et Commentariorum. Mediaeval and Renaissance Latin Translations and Commentaries* (Washington, 1980), 302–304.

2.16.1, 4, 3.9.1). U oba se slučaja dodavanjem grafema β zacijelo htjela ostvariti veća sličnost prozodijskoj riječi. Vrijedi istaknuti da je jedan bizantski autor, još eksplicitnije negoli pisac *Povijesti pohoda cara Fridrika* kad su u pitanju latinski oblici, naznačio razliku između klasičnog i sebi suvremenog oblika riječi: »Saos ($\Sigma\acute{\alpha}\omicron\varsigma$), rijeka koju sada zovemo Sava ($\Sigma\acute{\alpha}\beta\alpha$)« (Kekaumen).

TABLICA 1. Pregled imeničnih oblika potamonima

Redni broj	Oblik i rod	Broj izravnih spomena	Izvor
1.	<i>Saus</i> (m)	4	Jordan (<i>Romana, Getica</i>), Anonim Ravenjanin, Ljetopis popa Dukljanina
2.	<i>Savus</i> (m)	5	Jordan (<i>Romana</i>), <i>Godišnjaci Franačkog Kraljevstva, Regensburški nastavak Fuldskih godišnjaka</i> , Herman iz Reichenaua
	<i>Sauus</i> (m)	2	<i>Povijest pohoda cara Fridrika</i> , Toma Arhiđakon
3.	<i>Saua</i> (f)	1	<i>Ugarska kronika iz Varšavskog kodeksa</i>
4.	<i>Sawa</i> (f)	1	<i>Obraćenje Bavaraca i Karantanaca</i>
5.	<i>Savoa</i> (f)	1	Vilim Tirski
6.	<i>Souua</i> (f)	2	<i>Povijest pohoda cara Fridrika</i>
7.	<i>Sowa</i> (f)	2	Albert iz Aachena, Arnold iz Lübecka
8.	<i>Zoua</i> (f)	3	<i>Djela Ugrâ</i>
9.	$\Sigma\acute{\alpha}\omicron\varsigma$, $\Sigma\acute{\alpha}\omicron\varsigma$ (m)	24	Zosim, Menandar Protektor, Teofilakt Simokata, Kekaumen, Ivan Kinam
10.	$\Sigma\acute{\alpha}\omicron\upsilon\beta\omicron\varsigma$ (m)	4	Niketa Honijat
11.	$\Sigma\acute{\alpha}\beta\alpha$ (f)	2	<i>O upravljanju Carstvom</i> , Kekaumen
12.	$\Sigma\alpha\beta\acute{\iota}\alpha$ (f)	1	Nikefor Brijenije

Potamonim u kontekstu

U odabranim latinskim izvorima uz potamonim u pravilu stoji supstantiv koji ga izrijekom kvalificira kao vodotok, a od tri slučaja kad potamonim stoji samostalno (Albert iz Aachena, *Povijest pohoda cara Fridrika*, *Djela Ugrâ*), u dva je supstantiv bio naveden u prethodnoj rečenici. Pritom se kombinira-

ju različiti izrazi koji na latinskom označavaju rijeku, *amnis*, *flumen* i *fluuius*, ali preteže posljednji. U odabranim grčkim izvorima potamonim je popraćen supstantivom ποταμός, ali mnogo češće nego u latinskim vrelima stoji samostalno, ukupno šesnaest puta (Zosim, Menandar Protektor, Ivan Kinam, Niketa Honijat). Ima i slučajeva da se pojavljuje samo supstantiv koji zamjenjuje potamonim, dvaput u latinskim izvorima (Albert iz Aachena) i četiri puta u grčkim izvorima (Zosim, Menandar Protektor). I u latinskim i u grčkim vrelima supstantiv se ponekad donosi u pluralu kad se odnosi na još neku rijeku osim Save.

TABLICA 2. Pregled supstantiva

Redni broj	Vrsta supstantiva	Broj spomena	Izvor
1.	<i>amnis</i>	1	Jordan (<i>Getica</i>)
2.	<i>flumen</i>	6	<i>Regensburški nastavak Fuldskih godišnjaka</i> , Albert iz Aachena, Vilim Tirski, Ljetopis popa Dukljanina
	<i>flumina</i>	2	Jordan (<i>Romana</i>)
3.	<i>fluuius</i>	7	Anonim Ravenjanin, <i>Godišnjaci Franačkog Kraljevstva</i> , <i>Obraćanje Bavaraca i Karantanaca</i> , <i>Povijest pohoda cara Fridrika</i> , <i>Djela Ugrâ</i> , Arnold iz Lübecka
	<i>fluuii</i>	4	Jordan (<i>Romana</i>), Herman iz Reichenaua, <i>Ugarska kronika iz Varšavskog kodeksa</i> , Toma Arhiđakon
4.	ποταμός	20	Zosim, Menandar Protektor, Teofilakt Simokata, <i>O upravljanju Carstvom</i> , Kekaumen, Nikefor Brijenije, Niketa Honijat
	ποταμοί	4	Teofilakt Simokata, Ivan Kinam, Niketa Honijat

Nekolicina je pisaca potamonim dodatno označila dodavanjem pridjeva. Riječ je o latinskim autorima. Jordan i Toma Arhiđakon tako govore o »snažnim rijekama« (*acribus fluuiis*), misleći Savu i Dravu, formulacija koju su preuzeli od Flora (*Epitome*, 2.24), dok Anonim Ravenjanin kaže za Savu da je »nadasve velika rijeka« (*fluuius maximus*). Bizantski pisac Ivan Kinam pak donosi dodatne informacije zabilježivši da Sava, zajedno s Dunavom,

teče iz Alpâ i da obje rijeke, gore se međusobno odvajajući i iznova spajajući na istom mjestu nakon silno velikog obilaženja, stvaraju otok u Ugarskoj (Ἰστρος καὶ Σᾶος ποταμοὶ ἐξ Ἑλληων ῥέοντες ἐπὶ Οὐννικῆς αὐτοματίζουσι νῆσον ἄνωθεν ἐφ' ἑκάτερα σχιζόμενοι καὶ μετὰ πλείστην ὄσιν ἐς ταῦτὸ πάλιν ἴοντες περίοδον). Pisci se u dva navrata referiraju i na riječni tok. Jordan govori o »brzom toku« (*curso rapido*) kojim hitaju Sava i Drava, dok se u *Regensburškom nastavku Fuldskih godišnjaka* može pročitati kako su putnici lađom stigli do Bugarske »po mirnom toku rijeke Save« (*per fluente Savi fluminis*). Menandar Protektor pak izdvaja jedan potez rijeke, između gradova Sirmija i Singiduna (fr. 25.1, 11–12), a Ivan Kinam referira na čitav tok Save. U izvorima se nekoliko puta spominje i riječna obala: u tri latinska (*litus*: Albert iz Aachena, *Povijest pohoda cara Fridrika*; *ripa*: Albert iz Aachena, Vilim Tirski) i u jednom grčkom (ὄχθη τοῦ ποταμοῦ: Zosim). Pisci nisu proputili spomenuti niti ušće Save u Dunav (*Povijest pohoda cara Fridrika, Djela Ugrâ*, Zosim).

U izvorima potamonim u pravilu ima funkciju oznake i postavljen je u različite kontekstualne odnose. Često se povezuje s nekim narodom. Jordan (*Romana*) se njime poslužio da odredi prostor gdje žive Amantinci (216) i Panonci (243). Prvu je vijest doslovno preuzeo od Rufija Festa (Festus, *Breviarium* 7.5), a drugu od Flora (*Epitome* 2.24). Na isti je način postupio i Toma Arhiđakon, također u vezi s Panoncima. Jordan (*Getica*) također implicira da Sarmati žive blizu Save jer je na njih naišao ostrogotski kralj Tiudimer nakon što ju je prešao (285). U *Godišnjacima Franačkog Kraljevstva* sa Savom se povezuju Karniolci, u spisu *O upravljanju Carstvom* rijekom se definira područje gdje borave Mađari, a Kekaumen je njome odredio gdje su nekoć živjeli Dačani i Besi, a gdje u njegovo vrijeme žive Srbi. Potamonim često stoji i u vezi s nekim gradom. Sirmij je panonski grad kraj kojeg protječe Sava (Zosim, 2.18.5), Siscija je grad na obali Save (Zosim, 2.48.1), Singidun obrubljuju rijeke Sava i Drava (!) (Teofilakt Simokata), odnosno grad se nalazi na obali Save (*Povijest pohoda cara Fridrika*). Osim toga, Menandar Protektor implicira da su i Sirmij i Singidun smješteni na Savi (fr. 25.1, 11–12).

Izvori podrazumijevaju da su pojedina mjesta smještena blizu Save jer se do njih dolazi nakon prelaska rijeke ili se od njih dolazi do rijeke: Zagreb (*Djela Ugrâ*), Titel na Tisi (Ivan Kinam), Zemun (Albert iz Aachena, Vilim Tirski, Niketa Honijat, *Manuelos Komnenos* 5.1) i Beograd (Albert iz Aachena, Vilim Tirski). Sava i omeđuje oblasti. Njome završava Valerija (Anonim Ravenjanin), Braslavova kneževina smještena je između Save i Drave (*Regensburški nastavak Fuldskih godišnjaka*, Herman iz Reichenaua), granice Hrvat-

ske i Slavonije nalaze se između Save i Drave (*Ugarska kronika iz Varšavskog kodeksa*), a Frangohorij leži između Save i Dunava (Niketa Honijat, *Ioannes Komnenos* 1.5, *Manuelos Komnenos* 2.7). Po svojoj prilici i Ivan Kinam misli na Frangohorij kad spominje otok u Ugarskoj koji stvaraju Dunav i Sava. Rijeka je također i granica između avarskog i rimskog područja (Menandar Protektor, fr. 25.1, 36–37). Dvaput se Sava povezuje s poblize neodređenim lokalitetima, »mjestima oko Save« (πάντα τὰ περὶ τὸν Σάον χωρία: Zosim; τὰ περὶ τὸν Σαβίαν ποταμὸν χωρία: Nikefor Brijenije).

Učestalo je i povezivanje Save s drugim rijekama: Dravom (Jordan, *Regensburški nastavak Fuldskih godišnjaka*, *Ugarska kronika iz Varšavskog kodeksa*, Toma Arhiđakon, Teofilakt Simokata), Dunavom (*Djela Ugrâ, O upravljanju Carstvom*, Kekaumen, Ivan Kinam, Niketa Honijat) i Drinom (Ivan Kinam). Izvori svjedoče i o tome da se Savom plovi (*Regensburški nastavak Fuldskih godišnjaka*, Menandar Protektor), makar i samo da bi se stiglo na drugu obalu (Albert iz Aachena, Vilim Tirski), preko nje leži most (Zosim) ili se mora premostiti postavljanjem pontona od povezanih lađa (Zosim), odnosno izgradnjom mosta (Menandar Protektor).⁸ Kao i sa svakom rijekom, upravo je ta nužnost njezina prelaska glavno obilježje pa velik broj izvora, kako latinskih tako i grčkih, piše o tome (Jordan, *Getica, Obraćanje Bavaraca i Karantanaca*, Albert iz Aachena, Vilim Tirski, *Povijest pohoda cara Fridrika, Djela Ugrâ*, Zosim, Menandar Protektor, Teofilakt Simokata, Ivan Kinam, Niketa Honijat). Jedan izvor čak stilski obojenije govori o »svladavanju rijeke« (Albert iz Aachena).

Zaključna zapažanja

Na temelju ovdje provedene analize odabranih odlomaka iz latinskih i grčkih narativnih vrela vidljivo je da su pisci rjeđe bili spremni usredotočiti se na dodatne opisne kvalifikacije rijeke ili uopće na dodatne informacije o njoj. Učinila su to tek četiri latinska (Jordan, Toma Arhiđakon, Anonim Ravenjanin, *Regensburški nastavak Fuldskih godišnjaka*) i jedan grčki izvor (Ivan Kinam), s time da je u dva primjera riječ o direktnom preuzimanju fraze iz ranijeg predloška (kod Jordana i Tome Arhiđakona). Međutim, i to se može uzeti kao svjedočanstvo o literarnom interesu. To naročito vrijedi za Jordana koji se nije libio i malo poigrati riječima pa je tako napisao da je rimski vojskovođa pobijedio Panonce brže nego što brzim tokom hitaju njihove ri-

8 Podatak o mostu na Savi i njezinu premošćivanju pontonom odnosi se na 4. stoljeće, a o izgradnji mosta na 6. stoljeće.

jeke Drava i Sava. Ukupno uzevši, potamonim se najviše spominje u grčkim vrelima, u čemu bez premca prednjači Menandar Protektor koji ga je, što izravno imenom (s apozicijom ili bez nje), što neizravno imenicom »rijeka«, naveo trinaest puta. Budući da je njegova povjesnica sačuvana tek fragmentarno, može se utemeljeno pretpostaviti da je broj spomena bio i veći. Ovo ne treba čuditi jer je taj bizantski povjesnik znatnu pozornost u svom narativu posvetio borbama između Avara i Carstva oko Sirmija i tamošnjih dijelova Panonije. Drugi po brojnosti spomena potamonima je Zosim (ima ih devet, izravnih i neizravnih) koji se na tim mjestima u svom povijesnim djelu bavi sukobima careva Konstantina I. i Licinija te zakonitog cara Konstancija II. i protucara Magnencija.

Što se tiče percepcije savskog vodotoka, nije moguće izvesti opći zaključak jer tek nekoliko analiziranih pisaca pruža osnovu za to. Ipak bi se moglo reći da su pisci svjesni velike dužine i snage rijeke. Osim Jordana, Anonima Ravenjanina i Tome Arhiđakona koji to posvjedočuju izrijekom (makar djelomice samo knjiški), jednako je eksplicitan iskaz Ivana Kinama koji je Savu postavio uz bok s Dunavom, zapisavši još da obje rijeke čine »silno veliko obilaženje«. Ta je svijest o veličini, odnosno širini rijeke vidljiva i iz opaski da se valjalo dobro pripremiti za njezin prelazak (Albert iz Aachena, Vilim Tirski). I dok bi se prema onom što pišu Jordan i Toma Arhiđakon moglo činiti da je Sava u čitavom toku bila hitra rijeka, *Regensburški nastavak Fuldskih godišnjaka* svjedoči da je u svom srednjem i donjem dijelu (od ušća Kupe) bila mirna, tj. plovna. O toj plovnosti dosta je referencija i kod Menandra Protektora. Za njega se općenito može ustvrditi da je bio dobro upoznat s prostorom koji opisuje, ali je to znanje stekao posredno, poglavito iz službenih izvještaja.⁹ Isto to vrijedi i za *Regensburški nastavak Fuldskih godišnjaka* i Alberta iz Aachena koji sâm kaže da je želio poći na križarski pohod, ali je bio spriječen pa je stoga odlučio napisati prikaz vojne na temelju onog što je čuo i što mu je ispričano.¹⁰ Na Alberta iz Aachena oslanja se opis Vilima Tirkog. Prikaz u *Povijesti pohoda cara Fridrika* svjedočanstvo je

9 O tome da se Menandar Protektor prvenstveno služio zapisima iz arhiva vidi Roger C. Blockley, »The History of Menander the Guardsman«, u: *The History of Menander the Guardsman*, izd. i prev. Roger C. Blockley, [ARCA. Classical and Medieval Texts, Papers and Monographs 7] (Liverpool, 1985), 19.

10 O pogledu autora ili autorâ *Regensburškog nastavka Fuldskih analiza* usp. Timothy Reuter, »Introduction«, u: *The Annals of Fulda*, prev. Timothy Reuter, [Ninth-century Histories 2] (Manchester — New York, 1991), 9–11. Za Alberta iz Aachena vidi Susan B. Edington, »Introduction«, u: Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana / History of the Journey to Jerusalem*, izd. i prev. Susan B. Edington, (Oxford, 2007), xxiii–xxiv, xxvi.

pak sudionika u njemačkom pohodu Trećeg križarskog rata,¹¹ nekoga tko je osobno prolazio istočnim dijelom savsko–dravsko–dunavskog međurječja. Ivan Kinam jedini je od ovdje razmatranih pisaca za kojeg se sa sigurnošću može reći da je na svoje oči vidio rijeku Savu jer izričito kaže da je svjedočio opsadi Zemuna koju je poduzeo car Manuel I. Komnen, ali se u svom prikazu služio i izvještajima očevidaca.¹² Niketa Honijat, unatoč vrijednom spomenu rijeke, nije nikad bio u tim krajevima, nego je bilo kakve detalje o njima doznavao iz druge ruke, usmeno ili iz dokumenata.¹³ Iznenaditi možda može činjenica da Savu jedva da spominju pisci koji su joj geografski bili mnogo bliži, poput Tome Arhiđakona ili ugarskih pisaca, ali to je jednostavno posljedica slabijeg zanimanja za prostor kojim ona protječe.

Na kraju se može reći da su razlučive etape kad je općenito bio pojačan interes za područje savsko–dravsko–dunavskog međurječja pa se u skladu s time pozornost posvećivala i samoj rijeci. Kod analiziranih latinskih izvora to se tiče vremena snažnijeg bavljenja franačkih vlasti u 9. stoljeću i prolazaka križarskih vojski potkraj 11. i potkraj 12. stoljeća u Prvom odnosno Trećem križarskom ratu. U vezi s bizantskim izvorima, izuzevši 4. stoljeće koje kronološki ne pripada srednjem vijeku, to su druga polovina 6. stoljeća kad je Carstvo vodilo grčevitu borbu s Avarima za Sirmij i 11. i 12. stoljeće kad su odnosi s Ugarskom postali naročito intenzivni. Širenje istraživačke osnovice, to jest uzimanje u obzir znatno većeg korpusa izvora zasigurno bi umnožilo primjere spomena potamonima Sava i obogatilo *dossier*, možda čak i omogućilo da se zaključci prodube i postanu nijansirani, ali ih ne bi u bitnome promijenilo. U svakom slučaju, takav će pothvat morati pričekati neku novu prigodu ili drugog istraživača.

11 Usp. Graham A. Loud, »Introduction«, u: *The Crusade of Frederick Barbarossa, The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, prev. Graham A. Loud, [Crusade Texts in Translation 19] (Farnham, 2010), 2, 6.

12 Usp. Charles M. Brand, »Introduction«, u: John Kinnamos, *Deeds of John and Manuel Comnenus*, prev. Charles M. Brand, [Records of Civilization, Sources and Studies 95] (New York, 1976), 3, 6.

13 O izvorima informacija Nikete Honijata vidi Harry J. Magoulias, »Introduction«, u: *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, prev. Harry J. Magoulias (Detroit, 1984), xvi–xvii

Bibliografija

Kratice

BGS:	<i>Byzantinische Geschichtsschreiber</i>
BGL:	<i>Bibliothek der griechischen Literatur</i>
CEMT:	<i>Central European medieval texts</i>
CFHB:	<i>Corpus fontium historiae Byzantinae</i>
CSHB:	<i>Corpus scriptorum historiae Byzantinae</i>
MGH AA:	<i>Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi</i>
MGH SS:	<i>Monumenta Germaniae Historica, Scriptores</i>
MGH SSRG:	<i>Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum</i>
RHC:	<i>Recueil des historiens des Croisades</i>

Izvori

Albertus Aquensis, *Historia expeditionis Hierosolymitanae*, u: *Alberti Aquensis Historia Hierosolymitana*, izd. J. Bongarsius, [RHC, Historiens Occidentaux IV] (Pariz, 1879.), 265–713; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana / History of the Journey to Jerusalem*, izd. i prev. S. B. Edgington, (Oxford, 2007.)

Anonymus Ravennatus, *Cosmographia*, u: *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*, izd. M. Pinder i G. Parthey (Berlin, 1860.; pretisak Aalen 1962.); *Itineraria Romana II: Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*, izd. J. Schnetz i M. Zumschlinge (Leipzig, 1940.; pretisak 1990.); *Ravennas Anonymus, Cosmographia. Eine Erdbeschreibung um das Jahr 700*, prev. J. Schnetz, [Nomina Germanica 10] (Uppsala, 1951.); Louis Dillemann, *La Cosmographie du Ravennate*, izd. Y. Janvier, [Collection Latomus 235] (Bruxelles, 1997.)

Annales regni Francorum inde ab a. 741 usque ad a. 829 qui dicuntur Annales Laurissenses Maiores et Einhardi, izd. G. H. Pertz i F. Kurze, [MGH SSRG 6] (Hannover, 1895.); *Carolingian chronicles: Royal Frankish annals and Nithard's Histories*, prev. B. Scholz (Ann Arbor, 1972.)

Arnoldus, *Chronica Slavorum: Arnoldi Chronica Slavorum*, izd. J. M. Lappenberg i G. H. Pertz, [MGH SSRG 14] (Hannover, 1868.); *Die Chronik Arnolds von Lübeck*, prev. J. Ch. M. Laurent, preradio W. Wattenbach, [Die Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit, 2. sabrano izdanje, 7] (Leipzig, ³1940.)

Chronica Hungarorum e codice Warsaviensi, u: *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*, izd. S. L. Endlicher (St. Gallen, 1849.)

Claudius Ptolemaeus, *Geographia: Claudii Ptolemaei geographia*, izd. K. Müller (Pariz 1883.)

- Constantinus Porphyrogenitus, *De administrando imperio*: Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, izd. G. Moravcsik, prev. R. J. H. Jenkins, [CFHB 1, Series Vasingtoniensis (= Dumbarton Oaks Texts 1)] (Washington, ²1967.)
- Continuatio Ratisbonensis Annalium Fuldensium*, u: *Annales Fuldenses*, izd. G. H. Pertz, [MGH SS 1] (Hannover, 1826.), 343–415; *Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum orientalis*, izd. F. Kurze, [MGH SSRG 7] (Hannover, 1891.), 107–131; *The Annals of Fulda*, prev. T. Reuter, [Ninth-century Histories 2] (Manchester — New York, 1991.)
- De conversione Bagoariorum et Carantanorum*, u: *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg*, tekst i prijevod F. Lošek, [MGH, Studien und Texte 13] (Hannover, 1997.)
- Florus, *Epitome*: Flor, *Dvije knjige izvadaka iz Tita Livija o svim ratovima u sedam stotina godina / Flori Epitomae de Tito Livio bellorum omnium annorum DCC libri duo*, prev. i prir. J. Miklić, [Biblioteka Latina & Graeca 53] (Zagreb, 2005.)
- Gesta Hungarorum: P. Magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum*, prir. E. Jakubovich, D. Pais, u: *Scriptores rerum Hungaricarum*, sv. I, ur. E. Szentpétery (Budimpešta, 1937.), 13–117; *Die »Gesta Hungarorum« des anonymen Notars. Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte*, izd. i prev. G. Silagi i L. Veszprémy, [Ungarns Geschichtsschreiber 4] (Sigmaringen, 1991.); *Anonymis Bele regis notarii Gesta Hungarorum / Anonymus, Notary of King Béla, The Deeds of the Hungarians*, izd. i prev. M. Rady i L. Veszprémy, [CEMT 5] (Budimpešta — New York 2010.)
- Herimannus Augiensis, *Chronicon: Herimanni Augiensis Chronicon de sex aetatibus mundi*, izd. G. H. Pertz, [MGH SS 5] (Hannover, 1844.), 67–133; *Hermann von Reichenau, Chronicon*, priredio Rudolf Buchner, u: *Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der Hamburgischen Kirche und des Reiches*, uredio Werner Trillmich, [Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr vom Stein–Gedächtnisausgabe 11] (Darmstadt, ⁷2000.), 615–707
- Historia de expeditione Friderici imperatoris (Der sogenannte Ansbert)*, u: *Historia de expeditione Friderici imperatoris et quidam alii rerum gestarum fontes eiusdem expeditionis*, izd. A. Chroust, [MGH SRG N. S. 5, Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I.] (Berlin, 1928.), 1–115; *The Crusade of Frederick Barbarossa, The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, prev. G. A. Loud, [Crusade Texts in Translation 19] (Farnham, 2010.)
- Ioannes Cinnamus, *Epitome rerum ab Joanne et Alexio Comnenis gestarum*, izd. A. Meineke, [CSHB 26] (Bonn, 1836.); Jean Kinnamos, *Chronique*, prev. J. Rosenblum (Pariz, 1972.); John Kinnamos, *Deeds of John and Manuel Comnenus*, prev. Charles M. Brand, [Records of Civilization, Sources and Studies 95] (New York, 1976.)
- Jordanes, *Romana; Getica: Iordanis Romana et Getica*, izd. Th. Mommsen, [MGH AA 5.1] (Berlin, 1882.); *Iordanis de origine actibusque Getarum*, izd. F. Giunta, A. Grillo-ne, [Fonti per la Storia d'Italia, 117] (Roma, 1991.); *The Gothic History of Jordanes*, prev. Ch. Ch. Mierow (Princeton 1915., pretisak Merchantville, 2006., Whitefish

- 2009.); *Jordanis Gotengeschichte nebst Auszügen aus seiner Römischen Geschichte*, prev. W. Martens (Leipzig, 1884., 1913., Essen–Stuttgart 1985./1986.); *Jordanes, Die Gotengeschichte*, prev. L. Möller (Wiesbaden, 2012.); *Jordanes, Storia dei Goti*, prev. E. Bartolini (Milano, 1991.); *Jordan, O podrijetlu i djelima Gota / Getika*, prev. R. Ščerbe (Novi Vinodolski, 2014.)
- Kekaumenos, *Strategikon: Cecaumeni Strategicon et incerti scriptoris de officiis regii libellus*, izd. B. Vasilevskij i V. Jernstedt (St. Petersburg, 1896); *Советы и рассказы. Поучение византийского полководца XI века*, izd. i prev. G. G. Litavrin (Moskva, ¹1972., ²2003.); *Κεκαυμένως, Στρατηγικόν*, izd. i prev. D. Tsougarakis, (Atena, 1993.); *Kekaumenos. Raccomandazioni e consigli di un galantuomo: Stratēgikon*, izd. i prev. M. D. Spadaro (Alessandria, 1998.); *Kekaumenos, Consilia et Narrationes* (SAWS edition, 2013); izd. i prev. Ch. Roueché, dostupno na adresi <http://www.ancientwisdoms.ac.uk/library/kekaumenos-consilia-et-narrationes/>; H. G. Beck, *Vademecum des byzantinischen Aristokraten. Das sogenannte Strategikon*, (Graz, ²1964.); *Consejos de un aristócrata bizantino*, prev. J. Signes Codoner (Madrid, 2000.)
- Ljetopis popa Dukljanina : Letopis Popa Dukljanina*, izd. F. Šišić, [Srpska kraljevska akademija. Posebna izdanja knj. 67; Filozofski i filološki spisi, knj. 48] (Zagreb — Beograd, 1928.); *Ljetopis Popa Dukljanina*, izd. i prev. V. Mošin (Zagreb, 1950.); *Ljetopis Popa Dukljanina*, izd. i prev. S. Mijušković (Titograd 1967.)
- Menander Protector, *Fragments*, u: *The History of Menander the Guardsman*, izd. i prev. Roger C. Blockley, [ARCA. Classical and Medieval Texts, Papers and Monographs 7] (Liverpool, 1985.), 40–249; E. Doblhofer, *Byzantinische Diplomaten und östliche Barbaren*, [BGS 4] (Graz, 1955.), 88–212.
- Nicephorus Bryennius, *Historiae: Nicephori Bryennii Commentarii*, izd. A. Meinecke, [CSHB 26] (Bonn, 1826.); *Nicéphore Bryennios, Histoire*, izd. i prev. P. Gautier, [CFHB 9, Series Bruxellensis] (Bruxelles, 1975.); *Les quatre livres des histoires*, prev. H. Grégoire, *Byzantion* 23 (Bruxelles, 1953.), 469–530, *Byzantion* 25–27 (Bruxelles 1955.–1957.), 881–925
- Nicetas Choniates, *Historia: Nicetae Choniatae Historia*, iz. I. Becker, [CSHB 23] (Bonn, 1835.); Nicetas Choniates, *Historia*, izd. J. van Dieten, [CFHB 11.1, Series Berlinensis] (Berlin, 1975.); *Die Krone der Komnenen: die Regierungszeit der Kaiser Joannes und Manuel Komnenos (1118–1180) / aus dem Geschichtswerk des Niketas Choniates*, prev. F. Grabler, [BGS 7] (Graz, 1958.); *Abenteurer auf dem Kaiserthron: die Regierungszeit der Kaiser Alexios II., Andronikos und Isaak Angelos (1180–1195) aus dem Geschichtswerk des Niketas Choniates*, prev. F. Grabler, [BGS 8] (Graz, 1958.); *Die Kreuzfahrer erobern Konstantinopel; die Regierungszeit der Kaiser Alexios Angelos, Isaak Angelos und Alexios Dukas, die Schicksale der Stadt nach der Einnahme sowie das »Buch von den Bildsäulen« (1195–1206) aus dem Geschichtswerk des Niketas Choniates*, prev. F. Grabler, [BGS 9] (Graz, 1958.); *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, prev. H. J. Magoulias (Detroit, 1984.)

- Plinius Secundus, *Historia naturalis*: Gaius Plinius Secundus, *Naturalis historiae libri XXXVII*, sv. I–VI, izd. L. Jahn i K. Mayhoff, Leipzig 1892.–1909.
- Rufius Festus, *Breviarium*: Rufije Fest, *Kratak pregled povijesti rimskoga naroda / Breviarium rerum gestarum populi Romani Rufi Festi*, prir. i prev. H. Gračanin, [Biblioteka Latina & Graeca 61] (Zagreb, 2011.)
- Theophylactus Simocatta, *Historia: Theophylacti Simocattae historiae*, izd. C. de Boor, corr. P. Wirth (Stuttgart, 1972.); *The History of Theophylact Simocatta*, prev. M. Whitby i M. Whitby (Oxford, 1986.; pretisak 1988.); Theophylaktos Simokates, *Geschichte*, preveo i protumačio P. Schreiner, [BGL 20] (Stuttgart, 1985.)
- Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*: Toma Arhidakon, *Historia Salonitana*, izd. i prev. O. Perić, povijesni komentar M. Matijević Sokol, studija R. Katičić, [Biblioteka knjiga Mediteranea 30] (Split 2003.); *Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum / Archdeacon Thomas of Split, History of the bishops of Salona and Split*, latinski tekst O. Perić, uredili, preveli i popratili bilješkama D. Karbić, M. Matijević–Sokol i J. R. Sweeney, [CEMT 4] (Budimpešta – New York, 2006.)
- Willelmus Tyrensis, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum*, u: RHC, *Historiens Occidentaux I*. (Pariz, 1844.), 1–1134; Guillaume de Tyr, *Chronique*, izd. R. B. C. Huygens, [Corpus Christianorum continuatio mediaevalis 63, 63 A] (Tournhout, 1986.)
- Zosimus, *Historia nova: Zosimi comitis et exadvocati fisci Historia nova*, izd. L. Mendelssohn (Leipzig, 1887.); Zosime, *Histoire nouvelle I–III*, izd. i prev. F. Paschoud (Pariz, 1971.–1989.); Zosimus, *New History*, prev. Ronald T. Ridley (Canberra, 1982.); Zosimos, *Neue Geschichte*, tekst i prijevod O. Veh, pregledao i protumačio S. Rebenich, [BGL 31] (Stuttgart, 1990.)

Literatura

- Blockley, Roger C., »The History of Menander the Guardsman«, u: *The History of Menander the Guardsman*, izd. i prev. Roger C. Blockley, [ARCA. Classical and Medieval Texts, Papers and Monographs 7] (Liverpool, 1985.), 1–30
- Brand, Charles M., »Introduction«, u: John Kinnamos, *Deeds of John and Manuel Comnenus*, prev. Charles M. Brand, [Records of Civilization, Sources and Studies 95] (New York, 1976.), 1–11
- Chibnall, Marjorie, »Pliny's *Natural History* and the Middle Ages«, u: *Empire and Aftermath. Silver Latin II*, ur. Thomas Alan Dorey (London, 1975.), 57–78
- Edington, Susan B., »Introduction«, u: Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana / History of the Journey to Jerusalem*, izd. i prev. Susan B. Edington, (Oxford, 2007.), xxi–xxxvii
- Loud, Graham A., »Introduction«, u: *The Crusade of Frederick Barbarossa, The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, prev. Graham A. Loud, [Crusade Texts in Translation 19] (Farnham, 2010.), 1–31

- Magoulias, Harry J., »Introduction«, u: *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, prev. Harry J. Magoulias (Detroit, 1984.), ix–xxviii
- Mauch, Christof i Thomas Zeller, »Rivers in History and Historiography«, u: *Rivers in History. Perspectives on Waterways in Europe and North America*, ur. Christof Mauch i Thomas Zeller (Pittsburgh, 2008.)
- Nauert, Jr., Charles G. »Caius Plinius Secundus«, *Catalogus Translationum et Commentariorum. Mediaeval and Renaissance Latin Translations and Commentaries*, ur. Virginia Brown, James Hankins i Robert A. Kaster (Washington, 1980.)
- Reuter, Timothy, »Introduction«, u: *The Annals of Fulda*, prev. Timothy Reuter, [Ninth-century Histories 2] (Manchester — New York, 1991.), 1–14
- Staab, Franz, »Ostrogothic geographers at the court of Theodoric the Great. A Study of some sources of the anonymous cosmographer of Ravenna«, *Viator* 7 (1976.), 27–58

Summary

The River Sava in Medieval Narrative Sources

This paper, designed as an introduction to a more thorough exploration, is focused on the analysis of selected medieval narrative sources of Western, Latin and Eastern, Greek Byzantine origin mentioning the river Sava. The aim of this paper is to define the context in which the Sava appears, whether it is related to a people or connected with another river or whether a locality is specified or an area closer determined by it. The paper examines the form of the noun Sava and if there was a regular usage of the noun "river" or another specific word in combination with it. Further were there any additional descriptive characteristics of the river or data concerning it, and if particular writers were involved, could their perceptions of this watercourse be determined? Do the writers refer to the whole of the river, or just a part of it? The paper also endeavours to reveal how much writers knew about the river, if their knowledge was based on their personal experience, on acquired information or if it was based on the knowledge of literature; consequently what they have to say could simply be construed as a direct transfer of identical data and formulations from earlier literature references. And finally, this paper represents an attempt to underline the historical situations when there was a greater interest in the river.

On the basis of the conducted analysis of the selected fragments from Latin and Greek narrative sources it is obvious that the writers rarely focused on additional descriptions or generally speaking on additional information about the river. It can be found in only four Latin sources (Jordanes, Thomas the Archdeacon, Anonymous of Ravenna, *Continuatio Ratisbonensis Annalium Fuldensium*) and in one Greek source (John Kinnamos), whereas in two examples the phrase was directly taken from earlier literary examples (in Jordanes and Thomas the Archdeacon). In general, the

hydronym appears much more often in Greek sources, with Menandar Protector far in the lead, quoting it thirteen times directly by name (with or without apposition) or indirectly with the noun "river". Zosimos is in second place having mentioned the hydronym nine times in all (direct and indirect). Regarding the perception of the Sava, no general conclusion can be drawn since only a few of the analysed writers have given any basis for one. Nevertheless, one might say that the authors were aware of the great length and power of the river. Jordanes, Anonymous of Ravenna and Thomas the Archdeacon are quite telling as regard to that, and the testimony of John Kinnamos is equally explicit. Remarks about making proper arrangements to cross the river indicate that the authors (Albert of Aachen, William of Tyre) were aware of the extent of the river i.e. of its width. John Kinnamos is the only writer analysed in this paper who certainly must have seen the Sava with his own eyes since he explicitly states having witnessed the occupation of Zemun by the emperor Manuel I Komnenos. In conclusion, it is fair to say that stages can be distinguished in which the interest in the region between the Sava, the Drava and the Danube in general was intensified and thus, accordingly, more attention was paid to the river itself. In the Latin sources analysed, this was the 9th century, when the Frankish government showed a greater interest in the river, and also the time in which the Crusaders passed through the area in the late 11th and the late 12th century, at the time of the 1st and 3rd Crusades. As for Byzantine sources, with the exception of the 4th century, which in a chronological sense does not belong to the Middle Ages, the time of the increased interest is the second half of the 6th century, when the Empire was in conflict with the Avars over Sirmium, and the 11th and the 12th century when relations with Hungary became especially intensive. A broader research base that would take a more comprehensive source material into consideration would certainly extend the number of examples mentioning the hydronym Sava and enrich the dossier, even deepen the conclusions or offer more nuanced picture, but is certainly unlikely to substantially change the conclusions. But that as it may, such endeavours will have to wait for another opportunity or another scholar.

Key words: the river Sava, narrative sources, the Middle Ages, narratological analysis.